

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førstemanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Legende

(_sjanger) Fra latin “legenda”: “som skal leses” (i kirken). Ordet er beslektet med “legere”, det latinske ordet for “å lese”. Opprinnelig en oppbyggelig helgenhistorie. Helgenlegender ble lest høyt i klostrene og for menigheter i kirkene. Disse kristne legendene handlet vanligvis om helgeners prøvelser, lidelser og mirakler, f.eks. fra Romerrikets forfølgelse av kristne.

“Ordet *legende* ble opprinnelig anvendt om fortellinger som skildret kristne helgener og andre skikkelser som var egnet til å bli beundret og etterlignet (ordet kommer av det latinske *legenda*, som betyr “hva som bør leses”).” (Cavendish 1987 s. 18) Historiene kan være både underholdende og belærende.

Det er ofte en religiøst oppbyggelig, belærende og til dels underholdende fortelling, som handler om undere utført av hellige personer (Arnold og Sinemus 1983 s. 478).

Legender er i utgangspunktet sagnlignende fortellinger om hellige menn og kvinners liv. De finnes både som traderte (muntlig overleverte) og forfatterskapte tekster. Senere har sjangerbetegnelsen blitt brukt også for noen ikke-religiøse fantastiske fortellinger. Det alltid noe overnaturlig i legender, men likevel har tekstene et preg av noe historisk sant.

Legenden framstiller det hellige som virkelig og troverdig, og det er blant annet tiltroen til fortellingen som skiller den fra et eventyr (Arnold og Sinemus 1983 s. 478).

En legende “has, of necessity, some historical or topographical connection. It refers imaginary events to some real personage, or it localises romantic stories in some definite spot.” (Hippolyte Delehaye i <https://legacy.fordham.edu/halsall/basis/delehaye-legends.asp>; lesedato 12.10.15)

“In the period of national origins history and legend are inextricably mingled. In the course of oral transmission historic narrative necessarily becomes more or less legendary. Details are emphasized or exaggerated, actions ascribed to different motives, facts are forgotten or suppressed, chronological and geographical data confused, and traits and motifs from older tales are added. Gradually this tradition, passing from mouth to mouth, takes on a more definite shape and a more distinct outline, and finally it passes into literature and receives a permanent and fixed

form. We are seldom able to give a clear and connected account of the origin and development of a saga or legend. In most cases the literary sources on which we depend for our knowledge are of comparatively late date, and even the earliest of them present the legend in an advanced phase of evolution. Of preceding phases we can form an opinion only through a critical analysis and comparison of the sources.” (Kevin Knight i <http://www.newadvent.org/cathen/09121a.htm>; lesedato 14.05.18)

“Legendens territorium grenser på én side opp mot historien, på en annen side mot myten, og på en tredje mot folkeeventyret. Grensesonene er vage og skiftende, og kanskje vil ikke engang to personer kunne bli enige om hvor grenselinjene nøyaktig går. En legende er først og fremst en historie, et berettet forløp. Dette gjelder i store trekk, og det finnes selvfølgelig unntak og modifikasjoner i forhold til denne definisjonen. Legendene er altså en historie, en historie som er u-autentisk og ikke kan verifiseres, som er tradisjonelt overlevert, og som i sitt eget miljø er anerkjent som en eksakt gjengivelse. Det meste av innholdet i en slik historie kan være fiksjon, og altså oppdiktet, men fortellingen vil ha et visst grunnlag i fakta. Den tar sitt utgangspunkt i personer som virkelig har levd, steder som virkelig har eksistert eller begivenheter som faktisk har hendt. Omkring en kjerne av dette slaget har historier grodd frem som en klynge av sopp. Somme tider er den faktiske kjernen som utgjør legendens hjerte, bare en ørliten partikkel av realitet – ett enkelt ord for eksempel, som i de legender som har oppstått for å forklare stedsnavn.” (Cavendish 1987 s. 13-14)

“Legend, traditional story or group of stories told about a particular person or place. Formerly the term legend meant a tale about a saint. Legends resemble folktales in content; they may include supernatural beings, elements of mythology, or explanations of natural phenomena, but they are associated with a particular locality or person and are told as a matter of history. Some legends are the unique property of the place or person that they depict, such as the story of young George Washington, the future first president of the United States, who confesses to chopping down the cherry tree. But many local legends are actually well-known folktales that have become attached to some particular person or place. For example, a widely distributed folktale of an excellent marksman who is forced to shoot an apple, hazelnut, or some other object from his son’s head has become associated with the Swiss hero William Tell. Another popular tale, of a younger son whose only inheritance is a cat, which he sells for a fortune in a land overrun with mice, has become associated with Richard Whittington, thrice lord mayor of London in the early 15th century. The story told about King Lear is essentially the folktale “Love Like Salt.” Local legends sometimes travel. Though the Pied Piper of Hamelin is famous through literary treatment, many other European towns have a similar legend of a piper who lured their children away.” (<https://www.britannica.com/art/legend-literature>; lesedato 06.04.18)

“Dette at legendene er anerkjente i sitt eget miljø, skiller dem imidlertid ut fra folkeeventyrene, som ikke fortelles som om de var historisk sanne. Likevel opptrer ofte typiske folkeeventyr-motiver i legender, eller de blir selv til legender. Mytene befinner seg på et annet nivå enn legendene. De er tradisjonsoverbrakte fortellinger om naturen og verdens lodd, om gudene og om menneskeslekten. [...] Legendene utspilles på det menneskelige snarere enn på det guddommelige plan, og de sentrale skikkelser i legendene er menneskelige vesener, ikke guder, selv om de ofte har overnaturlige dimensjoner og er utstyrt med overmenneskelige evner.” (Cavendish 1987 s. 17)

Legender var “oprindelig betegnelse for udvalgte læsestykker ved gudstjeneste; derefter fortællinger om helgener, fx i *Legenda aurea* (“Den Gyldne Legende”), ca. 1260, med over 400 legender; endelig en bred genrebetegnelse for fortællinger af opbyggelig art om hellige personer (og fantastiske begivenheder). Der kan fx være tale om fortællinger om mirakler og martyrer i den frodige underskov af ikke-kanonisk litteratur. Men også i Bibelen findes legender, fx profetlegender om Elias og Elisa i GT og barndomslegender om Jesus i Matt. 2 og Luk. 2. Også om fx Muhammed, Lao Zi og Buddha er der samlet legender, om Buddhas liv en smuk legende i eventyrsamlingen *Jataka*. Som eksempel på en national legende kan nævnes historien om Dannebrog, der faldt ned fra himlen d. 15.6.1219. Ofte bruges ordet legende om usand historie, i lighed med forskydningen i betydningen af “myte”. Legende kan endvidere bredt bruges om bemærkelsesverdige personer og begivenheder, fx kan en politiker kaldes “en levende legende.” (http://denstore.danske.dk/Symbolleksikon/Litterære_og_sproglige_begreber/legende; lesedato 23.05.18)

Ordet “legende” har “også en annen bruksmåte [...]. I denne sammenhengen refererer *legendarisk* seg ikke så mye til selve fortellingen som til den overmenneskelige status og nimbus disse fortellingenes helter har. Det er i denne forstand en person omtales som “en legende i levende live”, og da ikke fordi det verserer noen spesiell historie om ham, men fordi han er blitt gjenstand for en særskilt, nesten religiøs beundring og ærefrykt.” (Cavendish 1987 s. 19)

En gammel legende handler om Ahasverus, også kalt “Jerusalems skomaker”. Det står ikke om han i Bibelen. Ifølge legenden var han vitne til Jesu lidelse på vei til korsfestelsen på Golgata, men ville ikke la Jesus hvile ved sitt hus. Derfor dømte Jesus han til evig vandring, uten å finne fred. Han har også blitt kalt “Den evige jøde”, ett uttrykk som senere ble brukt av nazistene i deres antisemittiske propaganda.

Om helgenen Alexius (400-talet) er det bevart en helgenlegende som er overlevert blant annet i en gammel fransk versjon. Alexius var den eneste sønnen i en rik familie i Roma. Da han ble voksen, bestemte hans far hvilken kvinne han skulle gifte seg med, men Alexius forlot henne rett etter bryllupet og levde deretter 17 år som fattig tigger langt fra Roma for å tjene Gud. Deretter kom han tilbake til Roma,

men levde der ytterligere 17 år som fattig tigger, rett utenfor foreldrenes hjem, foraktet og uten å bli gjenkjent eller gi seg til kjenne. Fra der han satt hørte han ofte moren, faren og sin egen kone sørge over han. Hans valg skyldtes kristen fromhet. Først etter sin død ble Alexius' identitet avslørt og han ble æret som en helgen (Auerbach 1988 s. 109). Legenden skal stamme fra Syria (Auerbach 1988 s. 114).

En legende fra 1100-tallet forteller om kirkefader Augustin og en liten gutt. Augustin grubler over treenighetens problem (at Gud er én og samtidig tre), da han møter et lite barn som leker på stranden. Gutten sier at det er lettere å tømme havet med en skje enn å skjønne treenighetens under (gjengitt fra Richter 1987 s. 22-24). Denne legenden ble fra middelalderen av utformet og bearbeidet mange ganger i historier, sanger og bilder. Et av bildene ble malt av Sandro Botticelli (i det såkalte Barnabas-alteret) (Richter 1987 s. 31).

Italieneren Jacopo da Varazze, bedre kjent under navnet Jacobus de Voragine, ga i siste halvdel av 1200-tallet ut verket *Den gylne legende*, en samling legender, hagiografier og lignende. Verket ble mye lest i senmiddelalderen under titlene *Legenda aurea* og *Legenda Sanctorum*. Her finnes f.eks. legenden om St. Georg og dragen. Voragine var biskop i Genova og var snarere redaktør av verket enn forfatter. Han delte samlingen i 180 kapitler, som var antallet "hellige dager" i den kristne kalenderen.

Den italienske dikteren Dante Alighieri skrev eposet *Den guddommelige komedie* på 1300-tallet, om en vandring gjennom helvete, skjærsilden og paradiset. Den romerske keiseren Trajan befinner seg i den kristne skjærsilden i eposet. "Når hedningen Trajan kan opptre her, er det fordi han ifølge legenden på pave Gregors forbønn ble kalt tilbake til livet, ble så kristen, og vant nåden." (Sinding 1963 s. 71)

Det er bevart mange irske legender som handler om den mytiske Cùchulainn. Han er halvveis guddommelig, og en stor kriger. Historiene om han tilhører keltisk mytologi.

"De klassiske legender fra det gamle Hellas ble både i sin egen tid og i de århundrer som fulgte, høyt verdsatt som eksempler på de høyder og dybder menneskenaturen var i stand til å svinge mellom [...]. Blant Europas germanske folk ble legender fortalt for å opphøye fortidens store menn og kvinner som eksempler til etterfølgelse. Sagnkretsen omkring Arthur påviste hvordan menn og kvinner best kunne leve sine liv i en ufullkommen verden." (Cavendish 1987 s. 18)

"En herskerfamilies politiske stilling blir ofte rettferdiggjort i legender som sporer dens opphav tilbake til en gud eller en annen ruvende skikkelse i fortiden." (Cavendish 1987 s. 18)

I Norden ble noen legender omarbeidet til sagaer (senere kalt "helgensagaer" av forskeren Ludvig Holm-Olsen). Eksempler på norske legender er *Olavlegenden* og

Sunnivalegenden. Den førstnevnte finnes bevart både i en norrøn og en latinsk versjon. Olav den hellige hylles som konge fordi han utsletter norrøne hov, anlegger kirker og gir kristne lover. Det legges også vekt på at han viser medlidenhet med de fattige og svake. Og han utfører mirakler. *Sunnivalegenden* handler om den irske kongedatteren Sunniva, som for å unngå å gifte seg med en hedensk konge flyktet ut på havet. Hun og følget hennes havnet ved Selje ved Stadlandet. Sunniva ble boende i en hule, under stadig trussel fra den ikke-kristne Håkon Ladejarl. Det skjedde undere, og Sunniva ble en helgen.

Såkalte legendeviser er middelaldervisere med legendeinnhold, f.eks. om jomfru Maria.

På 1800- og 1900-tallet har det blitt utgitt mange novellelignende tekster med “legende” i tittelen. Den sveitsiske forfatteren Gottfried Keller ga ut *Syv legender* (1872), men tekstene er nærmest noveller med religiøst innhold, der jomfru Maria spiller en sentral rolle. Kanskje kan betegnelsen “kunstlegende” brukes om dem, som en parallell til distinksjonen folkeeventyr–kunsteventyr. Eller de kan oppfattes som noveller (med religiøst innhold), slik f.eks. mange av den svenske forfatteren Selma Lagerlöfs legender kan. Lagerlöf ga i 1904 ut de to novellesamlingene *Kristus-legender* og *Legender*.

Spanjolen José Zorrilla y Moral gjenga og diktet midt på 1800-tallet en rekke legender i form av versefortellinger, såkalt legendeepos.

Det finnes mange gamle og nye legendesamlinger. Eksempler på forfattere og verk (også kunstlegender og legendelignende noveller):

Washington Irving: “The Legend of Sleepy Hollow” (1819-20) – skrekknovelle

Johannes Jørgensen: *Den hellige Ild: En Legende fra det gamle Siena* (1902)

Selma Lagerlöf: *Kristuslegender* (1904)

Thomas G. Thrum (red.): *Hawaiian Folk Tales: A Collection of Native Legends* (1907)

William Drake Westervelt (red.): *Hawaiian Legends of Volcanoes* (1916)

Miguel Ángel Asturias: *Legender fra Guatemala* (1930)

Pola Weiss: *Russian Legends* (1980)

Richard Erdoes og Alfonso Ortiz (red.): *American Indian Myths and Legends* (1984)

Torgny Lindgren: *Legender* (1986)

Norbert Krapf (red.): *Beneath the Cherry Sapling: Legends from Franconia* (1988)

Marie Heaney (red.): *Over Nine Waves: A Book of Irish Legends* (1994)

Mercedes Dorson og Jeanne Wilmot (red.): *Tales From the Rainforest: Myths and Legends from the Amazonian Indians of Brazil* (1997)

Yeng Fong Chiang og Rena Krasno (red.): *Cloud Weavers: Ancient Chinese Legends* (1999)

Eric Quayle (red.): *The Shining Princess and Other Japanese Legends* (1999)

Marianne Furevold (red.): *Sagn og legender fra hele verden* (2005)

Patricia Kathleen Page og Kristi Bridgeman: *Uirapura: Based on a Brazilian Legend* (2010)

Jakob Wegelius' *Legenden om Sally Jones* (2008) er en blanding av bildebok og tegneserie, og av krim- og humorbok.

“Over alt i verden finnes det legendariske fortellinger om det som har skjedd i fortiden, fortellinger som er blitt ført videre fra generasjon til generasjon. De er deler av et nedarvet konglomerat av anerkjente trossetninger, verdier og holdninger som gir et folk dets identitet. Følgelig er disse fortellingene ytterst viktige vitnesbyrd om de samfunn som har avfødt dem, og de gir dessuten allmenn innsikt i den menneskelige natur. [...] Legenden om jomfruen av Guadalupe har spilt en viktig rolle for utformingen av en nasjonal identitet i Mexico.” (Cavendish 1987 s. 13-14)

Den spanske adelsmannen og nasjonalhelten fra 1000-tallet El Cid “var en krigsmann av en slik villskap at hans hånd fant veien til sverdskjeftet endog etter at han var død, da hans legeme en gang ble vanæret – ja slik vil i det minste legenden ha det til at det skjedde. [...] I middelalderens Europa ble de episke dikt utformet på grunnlag av legendene som hadde dannet seg omkring skikkelser som Karl den store, kong Arthur og Siegfried. Noen land har en nasjonal episk diktning som legemliggjør nasjonens romantiske oppfatning av sin egen historie. Slike episke dikt er *Sjahname* i Persia og *Kebrā Nagast* i Etiopia.” (Cavendish 1987 s. 13 og 18)

“Paralleller og sidestykker dukker stadig opp i legendene. Det kan dreie seg om hvordan heroer har hatt en overnaturlig fødsel, og om de farer de var utsatt for i sin barndom. [...] Heltemodige kamper mot uhyrer og onde titaner opptrer hyppig i legender fra ulike samfunn. Det kan dreie seg om Sankt Georg som dreper dragen eller den indiske hero Rama som påfører demonkongen nederlag, om Thesevs som dreper minotauren eller de japanske legenders fyrst Yamato, som går i kamp med den store slangen. Mange fortellinger dreier seg om kjærlighet, hat og familie-

stridigheter, om forholdet mellom foreldre og barn eller mellom brødre og søstre. Ære, mot, troskap, svik og hevn er også emner som forekommer atter og atter, og mange legender tar sitt utgangspunkt i en tragisk lojalitetskonflikt. Noen legender besynger de eventyrlige opplevelser og stordådene til store erobrere, vise konger og veldige krigere. Andre er apokryfiske fortellinger om religionsstiftere, helgener, mystikere og asketer – og det er ofte de samme fortellingsmønstre som fremtrer i disse religiøse legendene, som i de legendariske fortellingene om verdslige helter. Slik blir helgenen det religiøse sidestykke til en Akhillevs, en Galahad eller en Cu Chulainn. Videre har vi fortellingene om store magikere og trollmenn, om vismenn, kunstnere og håndverkere – en Merlin, for eksempel, eller en Daidalos. Legendene samler seg også om beryktede fredløse, banditter og forbrytere fra Robin Hood i “merry England” til Jesse James og Billy the Kid i det amerikanske Vesten. Legendene henger ikke bare ved personer, men like mye ved steder; det kan være steder med en gjenkjennbar geografi – Rom eller Singapore eller Istanbul, Mexico City eller Glastonbury – eller hemmelighetsfulle steder som etter allmenn oppfatning er skjulte eller gått tapt, slik som den tapte Edens hage, det forsvunne Atlantis eller det flyktige gullandet El Dorado.” (Cavendish 1987 s. 15-16)

“Legender blir fortalt som gode historier, og de kan nytes og verdsettes i kraft av sin egenskap av gode historier. Men i tillegg beskriver de ofte det som burde ha hendt i stedet for det som virkelig hendte. Lavlandsfolkene i Syd-Amerika ble for eksempel gjentatte ganger utsatt for plyndringstokter fra de krigerske kariberne på nordøstkysten. Legendene til disse folkene beskriver imidlertid hvordan de med list klarte å vende spillet og slå angriperen. Noe lignende finner vi i de russiske legendene; det tilintetgjørende nederlaget tatarerne påførte russerne i 1224, omdannes til en seier for russerne. Tyrkerne hersket over Hellas og Balkan-landene i mange århundrer, og det finnes tallrike legender om heltemodig motstand mot det tyrkiske overherredømmet. Den store motstandshelten var for serberne og rumenerne Marko Kraljević, men legendene fant det beleilig å utelate den kjensgjerning at da Marko ble drept i et slag i 1395, kjempet han *for* tyrkerne og *mot* sine egne landsmenn.” (Cavendish 1987 s. 16)

“The Book of Dede Korkut [is] a group of heroic legends about the nomadic Oghuz Turks.” (Reid 1977 s. 46) “The oldest genre of Turkish literature is the heroic epic, of which the prime example is the *Kitab-i Dede Korkut* (“The Book of My Grandfather Korkut”; Eng. trans. *The Book of Dede Korkut*), which has survived in two 16th-century manuscripts. The actual date of the work is unknown. At least one of the tales was already circulating in written form in the early 14th century, and Central Asian sources suggest that the shaman-bard Korkut and his tales date from the 9th and 10th centuries. The style of the epic – which consists of prose narrative mixed with verse speeches – suggests oral composition. [...] There is no overall narrative framework, but most of the 12 tales revolve around legendary Oghuz heroes. The original poem (if not the 16th-century manuscripts) was evidently created by an oral bard, or *ozan*, the heir to a partly shamanic tradition, although

the circumstances of the epic's transformation to written literature are unknown" (<https://www.britannica.com/art/Turkish-literature#ref979850>; lesedato 29.06.18).

“Fortellingene om de eventyrlige bedriftene til Paul Bunyan, en kjempemessig tømmerhugger i den amerikanske legende verden, ble oppfunnet og utbredt for å stimulere salgsvirksomheten til et trelastfirma i Minnesota.” (Cavendish 1987 s. 18) “Paul Bunyan, giant lumberjack, mythical hero of the lumber camps in the United States, a symbol of bigness, strength, and vitality. The tales and anecdotes that form the Paul Bunyan legend are typical of the tradition of frontier tall tales. Paul and his companions, Babe the Blue Ox and Johnny Inkslinger, are undismayed by rains that last for months, giant mosquitoes, or adverse geography. The tales describe how Paul, who fashions lakes and rivers at will, created Puget Sound, the Grand Canyon, and the Black Hills. They celebrate the lumbermen's prodigious appetites. Paul's camp stove covers an acre, and his hotcake griddle is so large that it is greased by men using sides of bacon for skates. A few anecdotes of Paul Bunyan recorded from oral folklore suggest that he was known to lumbermen in Pennsylvania, Wisconsin, and the Northwest before the first Bunyan stories were published by James MacGillivray in “The Round River Drive” (*Detroit News-Tribune*, July 24, 1910). Within 15 years, through popularization by professional writers, Bunyan was transformed from an occupational folk figure into a national legend. Paul was first introduced to a general audience by W.B. Laughead, a Minnesota advertising man, in a series of pamphlets (1914-44) used to publicize the products of the Red River Lumber Company. These influenced Esther Shephard, who wrote of the mythic hero in *Paul Bunyan* (1924). James Stevens, also a lumber publicist, mixed tradition and invention in his version of the story, *Paul Bunyan* (1925). These books restyled Paul's image for a wide popular audience; their humour centred on Paul's giganticness rather than on knowledge of lumbering techniques. The Bunyan legend was further popularized by numerous children's books and by civic festivals held to attract tourists to “Bunyan-land.” ” (<https://www.britannica.com/topic/Paul-Bunyan>; lesedato 17.04.18)

“Buffalo Bill. Doc Holliday. Calamity Jane. If there's one thing that unites the celebrities of the Wild West, it's crazy nicknames. But even though many of these nicknames are familiar to us, not everyone knows where they came from. They should. The stories of how many Wild West legends got their names explains a lot about the world that makes these figures memorable even today. [...] Calamity Jane (1852-1903)[:] Martha Jane Canary toured the West and appeared in Buffalo Bill's Wild West Show as a celebrity frontierswoman. And the nickname? Though it can't be definitively verified, she told the tale in her own autobiography: Canary said that in 1873 she fought in Goose Creek, Wyoming, against local Native Americans. She claimed that after she saved the life of a captain who'd been shot, he told her, “I name you Calamity Jane, the heroine of the plains.” However, some biographers have said the claim is probably just a homespun legend.” (<https://www.vox.com/2015/3/26/8292109/wild-west-nicknames>; lesedato 02.05.18)

“In the early 19th century, David “Davy” Crockett emerged from the wilds of Tennessee to become one of the United States’ first living folk heroes. Though best known for his 1836 death at the Alamo, he was also a writer, hunter and U.S. Congressman whose reputation as an adventurer made him a legend in his own time. [...] An 1831 play helped make Crockett a legendary figure. Crockett’s reputation as a coonskin cap-wearing folk hero owes a lot to “The Lion of the West,” a wildly popular play that first appeared in 1831. While the production avoided referencing Crockett by name, audiences quickly identified him as the inspiration for its hero, a swashbuckling frontiersman named Nimrod Wildfire. The play helped propel Crockett to national celebrity, and before long, tales of his larger-than-life exploits had appeared in countless newspaper articles, almanacs and unauthorized biographies. Crockett would later clear up a few of the myths – and cash in on his popularity – by publishing an 1834 autobiography titled “A Narrative of the Life of David Crockett of the State of Tennessee.” [...] Crockett’s death at the Alamo secured his place as an antebellum American hero, but it was Walt Disney who brought his legend into the 20th century. In 1954, Disney released the first of five Davy Crockett television serials starring actor Fess Parker. The series and a subsequent film were both hugely successful, triggering a renewed fascination with Crockett and a massive demand for frontier-themed children’s toys. According to the Smithsonian, at the height of Crockett-mania, coonskin caps were selling at a rate of 5,000 per day.” (Evan Andrews i <https://www.history.com/news/history-lists/10-things-you-may-not-know-about-davy-crockett>; lesedato 11.05.18)

Vandrehistorier (også kalt “moderne sagn”) har den engelske betegnelsen “urban legends”. Det er (korte) oppsiktsvekkende historier som påstås å være sanne, som lever på folkemunne, og som eventuelt senere publiseres.

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>